

shody výroby v obou soustavách nejsou konvergentní, nevyvíjejí se k sobě navzájem. Plní pouze podobné (analogicky) svou funkci v rámci zcela rozdílných celkových systémů, a tím nakonec také slouží realizaci naprosto rozdílných cílových funkcí. Bylo by tedy zcela pochybné, kdybychom takové funkční a technické postupy (paralelnost) označovali za konvergenci.

Zastání teorie konvergence přirozeně nejsou ochotni uznat historickou skutečnost, že dělnická třída je i ve dvacátém století — v kapitalismu, právě tak jako v socialismu — vedoucí společenskou silou, jež ovlivňuje dějinný pokrok. Protože se pokoušejí vyličit historický pokrok jinak, než probíhá ve skutečnosti, formulují také jinak otázku společenských sil. Hlavní argument, jehož používá příslušná literatura, je vědeckotechnická revoluce. Jelikož se věda stala výrobní silou, tvrdí se, že síly, které jsou jejími tvůrci, nositeli a uživateli, jsou povolány k vedení společnosti. Tak J. K. Galbraith ve své konvergenční koncepci razí pro tuto vrstvu odborníků pojem „technostruktura“, který již v literatuře zdomácněl, upozorňuje H. Meissner. Teze o vedoucí úloze inteligence, o vzniku „nové třídy“ či „pátého stavu“, přiřazované k tvrzení, že vlastnictví výrobních prostředků již nehraje nijak podstatnou úlohu a že rozhodující společenské síly lze bezprostředně odvodit z procesu moderní velkovýroby, mají podlomit a rozložit sebevědomí dělnické třídy při plnění jejího historického poslání. (Argumenty, jež směřují k tomuto cíli, uplatňuje také slovenský revizionista v emigraci Eugen Löbl). Provedený rozbor těchto tvrzení ukazuje, že inteligence ani není samostatnou společenskou třídou, ani nezaujímá vlastní sociálně ekonomickou pozici, ani nemá dlouhodobou stabilitu. Vzhledem k svému postavení ve společnosti i ve společenském systému produkce a reprodukce není objektivně s to řídit obětavý a složitý boj za překonání kapitalismu nebo o nic méně obtížné vybudování socialistické společnosti. Tyto úkoly mohou být řešeny pouze pod vedením dělnické třídy a její marxisticko-leninské strany.

V závěrečné části knihy si autor klade otázku, jakou funkci má zkoumaná společenskovědní teorie za současných historických okolností. Aby na ni mohl správně odpovědět, zabývá se podmínkami vzniku této teorie, jejím vztahem ke společenské realitě a jejím společenským dosahem. Na tomto základě vyvozuje, že teorie konvergence je nástrojem ideologické diverze. Je to nová forma zastřeného a skrytého boje, která má zvuklat socialistickou ideologii. Má jednoznačnou společenskou funkci ideologicky a teoreticky podporovat novou imperialistickou strategii a taktiku „eroze“ socialismu, jeho rozměňování zevnitř. Kdyby se s úspěchem šířilo tvrzení, že oba protikladné sociálně ekonomické systémy se stále více sblíží a nakonec splynou, muselo by to ochromit

bojovou sílu socialistického tábora a podpořit tendence k ideologickému soužití. Konvergenční koncepce nejlépe vyhovuje politicko-ideologickým zájmům imperialismu v současné etapě. „Není nijak přehnané, řekneme-li s M. B. Mitinem, že teorie konvergence patří k ústředním strategickým idejím dnešního antikomunismu,“ uzavírá autor.

Po helsinské mírové konferenci donutil pevný postoj socialistických států, který nepripouští žádnou ideologickou diverzi, buržoazní ideology i politiky pochopit, že v oblasti světového názoru a filozofie, stranické a státní politiky, kultury, ideologie atd. nedochází k žádnému sblížování a ani k němu docházet nemůže. Teorie konvergence zaujala proto ústupovou pozici a její stoupenci nyní připouštějí, že ve všech těchto politicko-ideologických oblastech zřejmě k žádnému sblížování mezi protikladnými společenskými soustavami nedochází. Snaží se proto trvat na tezi konvergenční teorie na poli hospodářství, techniky a přírodních věd, snaží se opřít je o nové důkazy a dále je rozšířit. Z toho vyplývá, že je i nadále nutné, abychom v naší ideologické práci odhalovali společenskou funkci těchto teorií, abychom znali jejich teoretickou strukturu i argumentaci a vyzbrojili se účinnými ideovými zbraněmi, jichž bude třeba použít při potírání těchto koncepcí.

Od německého vvdání práce H. Meissnera „Teorie konvergence a realita“ i jejího pohotového slovenského překladu (Bratislava, Pravda 1971) uplynulo sice pět let, avšak problém teorie konvergence zůstává stále aktuální. Proniká do různých západních publikací, týkajících se futurologie, výzkumu míru, výzkumu konfliktů, výzkumu komunismu atd. Také v hromadných sdělovacích prostředcích, v populárně vědeckých pracích a propagandistických publikacích si udržuje své pevné místo. Je tedy záslužným činem nakladatelství Svoboda, že vydalo český překlad této stále aktuální knihy.

Viliam Horňák

Rose M. Somerville: Intimate Relationships: marriage, family and lifestyles through literature (Intimní vztahy: manželství, rodina a životní způsob v literatuře)

New Jersey, Prentice-Hall, Inc. 1975, 404 s.

Rose M. Somervilleová, pokroková americká socioložka, žena známého marxistického filozofa J. S. Somervilla, je profesorkou sociologie na univerzitě v San Diegu. Její hlavní orientací je sociologie rodiny, již věnuje pozornost již řadu let nejenom v rámci své vědeckovýzkumné a pedagogické práce, ale i ve své publikační činnosti. Z prací uveřejněných v poslední době jmenujme: *Family Insights Through the Short Story* a *Introduction to Family Life and Sex Education*.

Poslední práce, *Intimate Relationships: marriage, family and lifestyles through lite-*

ture, je komplexnějším pokusem o zobrazení podobnosti, rozmanitosti a dynamiky významné oblasti životního způsobu vymezené vztahem mezi mužem a ženou a vztahy souvisejícími s rodinou. Jak z názvu vyplývá, nejde o bezprostřední sociologickou analýzu, ale o pohled zprostředkovaný výňatky z literárních děl. Výběr pokrývá značnou časovou šíři, od Euripida, přes L. N. Tolstého, M. Gorkého, H. Ibsena, G. B. Shawa, Sinclaira Lewise až po novější americké autory pokoušející se o nastínění nových forem vztahů mezi oběma pohlavími a vztahů v rodině. Kritériem výběru literatury je intenzita reflexe problému z hlediska dílčích aspektů či širších společenských souvislostí, stupeň postižení typického, zachycení výrazných trendů i frekventovanějších anomálií. K účelům tohoto zobrazení jsou použity nejrůznější literární útvary — povídky, básně, výňatky z novel, románů i divadelních her. Výběr přirozeně není a nemůže být ani reprezentativní, ani úplný. Zastoupení různých kultur a historických období je náhodné, ovlivněné — jak sama autorka uvádí — dlouholetou čtenářskou, pedagogickou a sociologickou praxí, zaměřenou zejména v posledních dvaceti letech k tomuto cíli.

Většina článků se týká soudobé americké rodiny a jejich souvislostí. Doplnky z jiných epoch a kultur ilustrují obecné rysy problému a zčásti i jeho vývojové tendence a dokumentují, že světová literatura není zanedbatelným zdrojem pro komparativní analýzu vlivu různých sociálních systémů, a to jak v čase, tak v prostoru.

Hlavní otázky (které kniha spíše klade, než odpovídá) jsou: Jaká očekávání a jaké normy spojuje určitá kultura a subkultura, určité sociální prostředí s rodinou? Jaké chování je očekáváno od matky, otce, dětí, sourozenců atd.? Tyto role mají v podstatě stejná jména v různých kulturách a v různých společnostech: Jak se liší jejich obsah v závislosti na normách daných společností nebo společenskou skupinou a jaký je vztah tohoto obsahu k potřebám osobnosti jedince? Jak se mění mužská a ženská role ve společnosti? Je stáří považováno za problém — a pro koho? Je bezdětnost považována za tragédii? Je citová distance mezi manžely žádoucí či nežádoucí? Je cizoložství přípustné — a za jakých okolností? Jaká je norma chování vůči bývalému manželu nebo milenci? Jaké formy rodinného soužití jsou možné?

Pět kapitol knihy, do nichž jsou výňatky zařazeny celkem volně, v podstatě sleduje proces vytvoření partnerského vztahu mezi mužem a ženou, jeho upevnění a rozšíření (i o další vztahy ke společnosti mimo rodinu), jeho zánik či selhání a náměty k jeho změně.

Příspěvky v první kapitole se týkají volby, či přesněji řečeno, *procesu vybírání partnera*. Postihují proces dospívání a jeho zmatků i nástrah s ním spojených, například vyplývajících z anomálního sexuálního chování dospělých vůči dospívajícím. Reflektují pro-

blémy partnerů pocházejících z různého sociálního prostředí i konflikty vznikající při střetu různých hodnotových orientací. Frekventované se v této souvislosti projevuje nutnost v podstatě jednostranného přizpůsobení ženy, vyúsťující v negativní jevy psychické i sociální.

Nezanedbatelná část této kapitoly, právě tak jako kapitol ostatních, se dotýká otázek rasových, které jsou v americké společnosti velmi naléhavé. Dopad rasismu se v rámci sledovaných vztahů projevuje v několika směrech: především v obecném vztahu nenávisti mezi černochy a bělochy, dále v podvědomém pocitu často nepřiznávaného obdivu příslušníků černošské rasy k příslušníkům bílé rasy opačného pohlaví, v sexuálním zneužívání černých bílými, a konečně velmi často i ve vztazích mezi černošskými partnery samými, neurotizovanými psychickými i sociálními tlaky z vnějšího prostředí.

Je přirozené, že se zde promítá i jiný závažný problém poválečné Ameriky: frustrace středoškolsky a vysokoškolsky vzdělané ženy při vstupu do role, která je jí ve zmodernizované podobě přisouzena — do role „uvědomělé tvůrkyně domova“, neaspirující na profesionální uplatnění. Také další z akutních problémů země autorky — homosexualita — je v této kapitole postižen z hlediska vztahů v dospívání, spíše ovšem jako otazník než pokus o hodnocení.

Druhá kapitola je nazvána *Rodičovství*. Obsahuje řadu nejrůznějších pohledů, které se někdy jen volně váží na tuto významnou kategorii života. Těžištěm kapitoly jsou přirozené vztahy, pocity a prožitky rodičů související s narozením a výchovou dítěte, a to v různých situacích a sociálních prostředích. Psychologické sondy do pocitů matky-rodičky se střídají s pohledy na reakci nukleární rodiny, na tlaky přicházející ze strany širšího příbuzenstva a *implicitně* či *explicitně* ze širšího sociálního prostředí, jímž je společnostská skupina, či nejširšího sociálního prostředí, jímž je společnost. Promítá se zde i deformace vztahů v souvislosti s existencí dítěte — ať již jde o vztahy k dítěti (chladnost, nenávist) či o vztahy mezi dospělými (boj o moc nad dítětem, konflikty mezi rodiči a prarodiči).

Druhým partnerem kategorie rodičovství je dítě. Přístup z hlediska dítěte je proto druhým nejfrekventovanějším pohledem kapitoly. Jde zpravidla o touhu po rodičovské lásce a bezpečí, o závislost, o vytržení z péče rodičů i o ztrátu dětských iluzí a kritiku rodičů.

Z dalších problémů jsou zde dotčeny: Problém zapuzené ženy, která je buď o své dítě připravena, nebo — v duchu antické tragédie — obětuje své děti jako nástroj pomsty na zrádném manželu. V této souvislosti vystihuje již Euripides bytostnější vazbu ženy na manželství, když říká: „Vy, ženy, máte divné představy; myslíte, že všechno je dobré, pokud je vaše manželství v pořádku...“

(s. 170). Opětovně se zde objevuje frustrace americké housewife, které ani výchova dětí nepřináší uspokojení a jejíž pocit bezvýchodnosti vyúsťuje v požadavek: „Myslím, že chceme smysluplnější život... Unavuje nás poslouchat politiky, kněze, opatrné reformátory (i vlastní muže), kteří nás chlácholí: Buďte klidné! Buďte trpělivé! Čekejte! Již jsme udělali plány pro Utopii; dejte nám jen trochu víc času a uskutečnime je; důvěřujte nám; jsme moudřejší než vy“ (s. 116).

Tříživost americké sociální a rasové diskriminace vysvitá z každého popisu rodinného života nepřívilgovaných rasových skupin, zejména černochů. Je nejen faktorem vymezujícím, resp. omezujícím jejich místo v rámci společenského systému, ale současně se dotýkajícím i těch nejmenších a nejsubtilnějších detailů jejich života. Dojemně vyznívá takto poznamenaný životní pocit z úst portorikánského dítěte, které se ptá své matky: „A měli se tam všichni rádi? – Myslím tak, že každý měl svoji cenu, a ne, že někteří ji neměli, protože byli chudí?“ (s. 144).

Třetí kapitola se týká bytostně významných vazeb *rozšířených* na okruh lidí mimo nukleární rodinu, ať již na příbuzenskou nebo jinou referenční skupinu. Je zde postížen jak pozitivní aspekt těchto vazeb, tak jejich negativní projevy. V pozitivním směru se vyvíjejí zejména v určitých krajních situacích – například náhradní láska mateřská v koncentračním táboře, obětavost černošských přátel v případě nouze a bezmocnosti, konflikt skupin mládeže jako základ rozvoje přátelského vztahu, upevnění lásky bratrské v krizové situaci. Jako neutrální se z tohoto hlediska jeví široká příbuzenská rodina, jejíž rozpad byl již v USA, zejména v bělošské populaci, v podstatě ukončen. Snahy o její formální a nefunkční zachování vyznívají nostalgicky. Negativní aspekt širších rodinných vztahů souvisí nejčastěji se starými lidmi a jejich místem ve společnosti a v rodině či alespoň v jiné, náhradní referenční skupině. V soudobé americké společnosti se starý člověk odchodem do důchodu a ztrátou životního partnera stává outsiderem ve společnosti i v rodině a je na obliž svých dětem i sám sobě.

V této kapitole se rasové otázky projevují nejnelehavěji. Promítá se zde nesmyslnost a zrudnost zabíjení černých bílými i absurdnost „šovinistických norem založených na politice rozděl a panuj,“ norem, které nejen neumožňují bělochovi, aby pomohl černochovi v nouzi, ale nedovolují ani černochovi, aby pomohl bělochovi v nouzi, protože by to mohlo být interpretováno jinak. Zdá se však, že přes tyto normy, přes rasovou, ekonomickou a sociální diskriminaci černochů, ne nevýznamně zatěžující i jejich rodinný život, se jejich základní bytostné vazby vyvíjejí lidštěji, kolektivněji a citlivěji.

Čtvrtá kapitola je nazvána *Ztrácení*. Jde v ní o ztrácení vztahů – především smrti, ale i jejich odumíráním v důsledku odcizení

nebo neporozumění mezi manžely, mezi rodiči a dětmi, v důsledku kariéry či pekuniárních zájmů. Ztrácení se projevuje na všechny strany: vzhledem k dětem, vzhledem k rodičům, vzhledem k manželům.

Největší prostor je v této části (a v celé knize vůbec) vyhrazen Tolstojově mistrovské analýze *Smrti Ivana Iljiče*. Tolstoj v ní velmi plasticky vykresluje vztahy příbuzných a přátel k umírajícímu, a to počínaje těmi nejbližšími a konče těmi nejméně blízkými. Z jeho obrazu vyplývá ořesný a skličující závěr, že vztahy mezi lidmi (ve vládnoucí třídě feudální společnosti) se odvozují pouze z kritéria sobeckého zájmu, prospěchu či požitku. Není-li toto kritérium splněno, přestávají existovat ve své pozitivní formě, zvrhávají se ve svůj opak či se vůbec ztrácejí. Jediným nositelem lidskosti zůstává v Tolstojově analýze prostý, „cizí“ sluha Gerasim, který jako příslušník „neuvědomělé“ třídy není dotčen motivacemi deformované společnosti.

Motiv prostého člověka jako nositele lidskosti se v knize opakuje častěji, a to nejen v této kapitole. V kontextu „ztrácení“ je na příkladu velmi ubohé a diskriminací rozložené americké černošské rodiny vyvrácen mýtus o vrozené neschopnosti, lenosti a kriminalitě černochů a jsou ukázány vlastnosti právě opačné: láska, obětavost a moudrost, které se jen nesmyslným tlakem společnosti přeměňují ve svůj protiklad.

Pátá, poslední a nejstručnější kapitola se nazývá *Inovace*. Již z rozsahu je patrné, že v oblasti inovací rodinného života panují největší rozpaky. Byla sice již učiněna řada pokusů nejrozumnějšího druhu, žádný se však nerozšířil jako institucionalizovaný způsob života i přesto, že neformální způsob chování velmi frekventovaně neodpovídá institucionalizovanému očekávání.

Z kapitoly stojí za zmínku dva výňatky. Prvním je Strindbergův *Pokus o reformu*, který za velmi neobyčejný pokrok považuje dosažení profesionální a ekonomické nezávislosti ženy, a tím i rovnoprávnosti v rodinném partnerství. Tento neobyčejný pokrok je pro nás v socialistických zemích dnes již samozřejmý a naznačuje, že nastoupená cesta i její další perspektivy jsou reálné a vedou k odstranění tradičních deformací v rámci rodinných a partnerských vztahů.

Druhým, zcela odlišným pokusem o inovaci je návrh spojené rodiny. Nejde o skupinové manželství, jak se o něm hovoří zejména ve skandinávských zemích, do něhož by vstupovali jednotlivci nebo dvojice, kteří by pak žili ve společné domácnosti s ad hoc stanovenými pravidly ekonomické zodpovědnosti a sexuálního života. Jde o spojení dvou, již delší dobu existujících rodin s většími dětmi. Spojení se nedotýká hospodářských ani existenčních otázek, ale pouze citového a sexuálního života. Autor R. H. Rimmer, předpokládá větší bohatost a plnost takto rozšířených vztahů, které vystoupí ze své omeze-

nosti a fádnosti, oprostí se od vlastnického pocitu k partnerovi a zahrnou nejen všechny dospělé příslušníky rodiny, ale i všechny děti. Sám autor však tento pokus nazývá Utopií.

*

Recenzovaná kniha je čítankou, která nepodává hodnocení. Ponechává je čtenáři. Poskytuje však svým způsobem specifický literární zážitek, stimulující sociologa k hlubšímu zamyšlení, k novým otázkám a novým pohledům jak v rovině nejobecnější, tak v rovinách nejkonkrétnějších.

Ukazuje dosud nedocenené zdroje obsahové analýzy, jejichž prostřednictvím lze získat poměrně reprezentativní informace v širokém časovém i prostorovém záběru.

Je přirozené, že by bylo možno mít připomínky k výběru témat i jejich zařazení do kapitol. Výběr mohl být proveden jinak, možných variant je v tomto směru nespočetně. Mohly být například vypuštěny texty vypovídající o momentech méně podstatných a ponechán větší prostor pro literaturu dotýkající se kořenů společenské problematiky. Z tohoto hlediska je charakter výňatků nevyvážený – některé velmi pregnančně zobrazují nejen podstatu a formy nejužších vztahů mezi lidmi, ale celé zázemí společnosti, na němž se tyto vztahy odehrávají a jímž jsou určovány. Jiné se naproti tomu dotýkají problémů celkem subtilních a dílčích. Je ovšem třeba vidět, že pro úplnost postižení jevu jsou někdy i tyto dílčí pohledy významné.

Shromážděné texty vypovídají o nejužších vazbách mezi lidmi, tak jak se formují v kapitalistické, výjimečně v předkapitalistické společnosti. Postihují je zpravidla v situacích neodpovídajících normativním představám, v situacích anomálních, kritických či konfliktních, což, jak se zdá, je spíše pravidlem než výjimkou. Vypovídají o deformaci těchto vztahů a o realitě, která je toho příčinou, a implicitně či explicitě obžalávají společnost.

Eva Bártová

Richard Parker: The Myth of the Middle Class (Mýtus střední třídy)

New York, Harper and Row 1972, 233 s.

Cílem recenzované práce, jak je to také výslovně zdůrazněno v úvodu, je destrukce metafyzických konstrukcí sociální teorie a mýtů společenského vědomí, které se konstituují v USA jako ideologie nové střední třídy. Tato ideologie je spojena s konstrukcí iluzorních schémat sociální stratifikace, s teorií postindustriální společnosti hojnosti a se staronovou idejí homogenní střední třídy.¹ R. Parker tyto mýty analyzuje a podrobuje je ve své práci všestranné kritice.

Kniha se skládá z úvodu, předmluvy, jedenácti kapitol a dodatku, který je opatřen bohatým statistickým materiálem, v knize plně využitým.

Vlastní přístup k daným teoretickým konstrukcím a sociální realitě, jež se stala nositelem těchto iluzorních vizí, je autorem vyjádřen v úvodu práce. Kriticky vychází ze skutečnosti, která se vytvořila v USA po druhé světové válce. Buržoazní teoretici zabývající se strukturou americké společnosti jsou oslněni „metamorfózou lidské historie“. Vidí v této společnosti cosi specifického ve vývoji lidstva, společností hojnosti. Nevidí úroveň materiální výroby vytvořila novou skutečnost, v níž tradiční problémy dichotomizovaných společností, sociální rebelie, ideologické vášně, bída, nerovnosti mizí nebo existují pouze jako historické reminiscence. Problematika nové společnosti je technologickou problematikou, kterou je schopna autonomní instrumentální racionalita řešit. Tyto nové problémy vyžadují technokratickou inovační elitu, schopnou uvažovat v kategoriích optimalizace a funkční efektivity. Technicko-organizační problémy industriální společnosti vedou ke konci ideologie. Nová společenská kvalita má jedinou homogenní střední třídu.

Podle autora je však skutečnost jiná. Americká společnost je opravdu společností střední třídy, ale tato kategorie vznikla před americkou revolucí a má být užívána nikoli ve smyslu oslavné teze na prosperující homogenní společnost, nýbrž jako kategorie označující dvě oddělené skupiny: nižší a vyšší střední třídu. Vývojové trendy společnosti hojnosti se týkají jen části Ameriky a disproporce existující ve společenské skutečnosti jsou konstitutivním prvkem americké společnosti. Skutečnost, že 1000 nejbohatších amerických rodin získalo v roce 1968 peněžní příjem 1 Mld \$, zatímco průměrný příjem dělníka je 100 dolarů za týden a že nejbohatších 10 % Američanů získává větší bohatství než polovina obyvatelstva (nižších tříd), se rozchází s ideologickou konstrukcí homogenní střední třídy. Amerika není jednotnou společností hojnosti, ale společností, v níž chudoba a podvýživa existuje souběžně s enormním bohatstvím. Proto i otázka ekonomické rovnosti je stejně vyhrocena, jako byla pro Jeffersona a Paina.

Autor sám pochybuje, že Amerika se může stát společností rovnosti. Ekonomická skutečnost se bude rozcházet s požadavky rovnosti. Faktory podílu a distribuce bohatství mají ekonomickou dimenzi a ekonomická činnost založená na soukromých zájmech se s ideou rovnosti rozchází. Autor neukazuje reálnou alternativu vedoucí k požadované ekonomické rovnosti. Poukazuje pouze na rozpor mezi idejí rovnosti a skutečností samou a pokouší se vysvětlit široké disproporce v životním

¹ Střední třída v americkém pojetí nepředstavuje třídu v marxistickém slova smyslu, ale střední

příjmovou kategorii, do níž jsou zahrnováni příslušníci různých sociálních tříd a skupin.